

פרק ו - להבין ולהשכיל

פרקי עיון, נידונים, אמרות נבוחות וחליבות

קנין ש"ס חיוב ידיעת התורה - החיוב להיות בקי בכל חלקי התורה

המקורות לזה שכל איש מישראל מצווה וחייב להיות בקי בכל התורה

דברי רבי ישראל סלנטר בענין מצוות ידיעת התורה שילפינן מקרא דושננתם

הנה כבר האריכו בזה האחרונים (ראה בספר אור ישראל מכתב כ"ז) שיש ב' מצוות בתלמוד תורה, א. המצוה ללמוד תורה. וב. המצוה לדעת את התורה ולהיות בקי בה, וז"ל הגדר השני במצות ת"ת הוא ידיעת התורה והוא מה שאמרו חז"ל בקידושין דף ל' ושננתם, יסוד המצוה כולל שני פרטים, אחד הידיעה לרכוש לו בקיאות בכל חלקי התורה שיהא תלמודו שגור בפיו, ועוד כתב שם וז"ל דרכי הלימוד לידיעת התורה למלאות המצוה של ושיננתם שיהיו ד"ת מחודדין בפיו והוא להשתלם בחכמת התורה לרכוש לו ידיעות לא בשעה אחת יולד זה התכלית.

ולכא' צ"ב ד' הגרי"ס, דהרי דרשין בגמ' קידושין ל' ע"א שתי דרשות מושננתם, א. ושננתם - אמר רב ספרא משום רבי יהושע בן חנניא, מאי דכתיב ושננתם אל תקרא ושננתם אלא ושלשתם, לעולם ישלש אדם שנותניו שליש במקרא שליש במשנה שליש בגמרא, עוד דרשו ושננתם, ת"ר, ושננתם שיהיו ד"ת מחודדים בפיו, שאם ישאל לך אדם דבר אל תגמגם ותאמר לו אלא אמור לו מיד שנא' (משלי ז') אמור לחכמה אחותי את וגו', ולכא' בשלמא הדרשא של ושננתם שחייב לשלש לימודו א"ש שחזינן שחייב האדם להיות בקי בכל חלקי התורה ולכן ילפינן מקרא דחייב לשלש לימודו, אמנם מן הדרשא של ושננתם שיהיו ד"ת מחודדין בפיו, מה זה שייך לענין של ידיעת התורה, הרי אולי רק ילפינן שמה שלמד יענה למי ששואלו באופן ברור.

ואולי הביאור בזה שהנה לשון הגמ' שיהיו ד"ת מחודדין בפיו שאם ישאל אל תגמגם, וזה לא שייך רק אם ילמד את כל התורה, וראה בספרי דברים (פיסקא לז) כן משמע דז"ל ושננתם לבניך, שיהיו מחודדים בתוך פיו, שכשאדם שואלך דבר לא תהא מגמגם בו אלא תהא אומר לו מיד וכן הוא אומר לחכמה אחותי את ומודע לבינה תקרא, ואומר קשרם על אצבעותיך כתבם על לוח לבך, וכו', ומשמע שרק ע"י שכתבם על לוח לבך אז שייך שיידע כל חלקי התורה לענות עליהם. – והיה נראה עוד, דלכא' אמאי למצוה זו קראו חז"ל ידיעת התורה, הרי ידיעת התורה פירוש, שהמצווה היא לדעת, ולכא' היה מקום לקרות למצוה זו מצוות תלמוד כל התורה, והחלק השני אם יידע מה שלמד או לא, זה ענין נוסף, אמנם חזינן מזה, דמצוה זו כל ענינה הוא הלימוד בשביל הידיעה, וחלוק ממצוות ההגיון שבתורה ששם עיקר המצוה הוא עצם ההגיון בדברי תורה (שגם יש ענין שלא ישכח, אבל אי"ז החפצא של המצוה), אבל כאן מצוה זו היא ללמוד ולדעת, ומעתה א"ש שבי' הדרשות הנ"ל של מצוות ידיעת התורה ילפינן מושננתם.

מבאר מה הן הדברים שצריך האדם להיות בקי בהם מצד מצוות ידיעת התורה,

הנה יש לברר מה הן הדברים שמחויב בהם במצוות ידיעת התורה, ובשו"ע הגר"ז (הלכות תלמוד תורה פרק ג סעיף ב) מבואר דמה הוא ידיעת התורה, והיינו ידיעת עיקר התורה שבעל פה כולה שהוא פירוש התרי"ג מצות כהלכותיהן בתנאיהן ודקדוקיהן ודקדוקי סופרים. ומצאתי לזה סיעתא מספר הקנה (לאחד מהראשונים בד"ה סוד מילה וכוונתיה) כתב דעיקר ידיעת התורה כי כל תרי"ג מצות הם עצה מהמרכבה העליונה, וכל הגידין האברים של אדם כולם יש להם כח רוחני כנגדם הפוגם באחד מהם פוגם בכח הרוכב

עליו, ודע כי כל מצות הש"י נחלקים לחלקים רבים וכל מצוה הוא אבר וענף אחד מהצורה העליונה, ובתשלום כל התורה נמצא האדם עליון שלם, עכ"ל, וממש הן הן הדברים שנתבארו בגר"ז, שמצוות ידיעת התורה היינו תרי"ג מצוות על כל פרטיה ודקדוקיה.

ובמהרש"א בחולין (דף ט' ע"א) שצריך הת"ח להיות בקי בכל הדינים והלכות התורה כדאמרינן בעלמא אפילו במסכת כלה. והנה בברכי יוסף (יו"ד רמ"ו א) כתב דמכח מצות ידיעת התורה אריא הוא דרביע אקרפתא דגברא יום ליום יביע ולילה ללילה יחוה לדעת כל התורה כלליה ופרטיה ודקדוקיה משפטיה ודיניה וכל נתיבותיה שמעתא אגדתא והלכתא, מתני' ומתניתא עמיקתא ומיסתרתא של תנ"ך וכל תורה שבע"פ בפרדס וזה מעלה ארוכה מים שאין להם סוף דמי עכ"ל.

ווי"א עוד בשיירי כנסת הגדולה (בהגהות יו"ד רמ"ו בהגהות על הב"י) שבזמננו גם ספרי האחרונים הכל בכלל תורה שבע"פ, וז"ל שלא אמרו שישלש אדם שליש במקרא וכו' אלא בזמננו שלא היה להם תורה שבע"פ ארוכה זולת משניות בריתות ותוספתא והגדות ותלמוד, אבל בזמננו שכל הרבנים הרחיבו גבולם בתורה וכאז"ל חיבר ספר או ספרים בוודאי שהן נכנסו לכלל תורה שבע"פ הלואי יספיק ימותינו לקרנתו עכ"ל, ולכאז"ל לפי"ד הכל בכלל המצוה וא"כ אין לה שיעור וגבול. וראיתי בספר דרך שיחה ששאלו למרן הגר"ח קניבסקי שליט"א בענין מה נכלל בתורה שבע"פ שחייב להיות בקי בה, וכמדומה שאמר עד המ"ב והכל בכלל.

מצות ידיעת התורה האם לכולם היא כשורה, או שיש בה חילוקים בחיוב שלה

והנה יש להסתפק האם המצוה הזו היא מוטלת על כולם כשורה, או שחלוק חיובה, שכל אחד בזה צריך ללמוד לפי מדרגתו והשגתו, והנה הגר"ז (כ'בהל' ת"ת פ"א ה"ד) כל מי שיכול להשיג ולידע הרבה ונתעצל ולא השיג אלא מעט צריך לבוא בגלגול עד שישגי וידע כל מה שאפשר לנשמתו להשיג מידיעת התורה, וראה גם בדברות משה (קידושין ס"י מ"ד ב') כל אדם מחוייב לידע כל התורה וכו' שצריך להורות לאמיתת הדין בכל מקום שאפשר לו לפי כוחו וכשרונותיו, אמנם לכאז"ל אין ראיה מהדברות משה הנ"ל, דכל מה שכתב לפי כשרונותיו היינו רק בחלק של עיון התורה, ולאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא, אבל לגבי ללמוד חייב כל אחד את כל התורה ללמוד.

מוכיח מהמדרש שכל אחד מחויב להשתדל בלימוד כל התורה

אמנם לכאז"ל יש להעיר דהנה במדרש דברים רבה (פרשת נצבים עה"פ כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום לא רחוקה היא) רבנין אמרי, הטפש הזה נכנס לבית הכנסת ורואה אותן שעוסקין בתורה, והוא אומר להם היאך אדם למד תורה תחלה, אומרים לו תחלה קורא במגלה ואח"כ בספר ואח"כ בנביאים ואחר כך בכתובים, משהוא גומר את המקרא שונה בתלמוד ואח"כ בהלכות ואח"כ באגדות, כיון ששומע כך, אומר בלבו אימתי אני לומר כל זאת, וחוזר מן השער, הוי בשער לא יפתח פיו. (אגב אורחא, חזיון במדרש הנ"ל שסדר הלימוד הוא כמבואר במשנה באבות, וכן סבר הגר"א למעשה ללמוד מתחילה מקרא והיינו תנ"ך ואח"כ משנה וגמרא וכן הלאה, ורק צ"ב מה הכוונה שתחילה קורא במגילה, לאיזה מגילה נתכוונו, הרי בוודאי לא לחמש המגילות שיהיו קודמין לשאר התנ"ך, ואולי יש ליישב שהיינו מגילת קהלת שהיא מוסר ודרך ארץ וקודמין לתורה.) עוד שם א"ר ינאי למה הדבר דומה, לככר שהוא תלוי באויר, טפש אומר מי יכול להביאו, ופקח אומר לא אחר תלה אותו, מביא סולם או קנה ומוריד אותו, כך כל מי שהוא טפש, אומר אימתי אקרא כל התורה, ומי שהוא פקח מהו עושה, שונה פרק אחד בכל יום ויום עד שמסיים את כל התורה כולה, אמר הקב"ה לא נפלאה היא, ואם נפלאה היא, לפי שאין אתה עסוק בה, הוי כי המצוה הזאת, ע"כ. והיינו דמבואר על זה גופא אמרה תורה שלא נפלאה היא מהאדם ולא רחוקה היא ממנו מכל אחד לדעת כל חלקי התורה, וצ"ב על האחרונים שמבואר בדבריהם שאין חייבים במצוה זו אלא כל אחד לפי מה שהוא, ושלא יתבעו את כולו בשווה.

ראיות נוספות לחיוב מצוות ידיעת התורה.

ומצוה זו של ידיעת התורה יש להוכיח ג"כ מדברי הספרי, בדברים (פיסקא מח) דבר אחר כי אם שמור תשמרון, שמא תאמר הריני למד פרשה קשה ומניח את הקלה תלמוד לומר כי לא דבר רק הוא מכם דבר שאתם אומרים ריקן הוא הוא חייכם, שלא תאמר למדתי הלכות דיי תלמוד לומר מצוה המצוה כל המצוה למוד מדרש הלכות והגדות, וכן הוא אומר כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם זה מדרש, כי על כל מוצא פי ה' אלו הלכות והגדות. ומבואר דהאדם חייב שלא להניח שום דבר מן התורה, והיינו דמצוה זו של ידיעת התורה כוללת גם את כל חלקי התורה הנוגעים למעשה ואת שאינם נוגעים להלכה ומעשה.

האדם יעמוד בדין על מה שלא למד את כל התורה

והנה יותר מכך חזין שהאדם יהא נתבע על מה שלא למד, כמבואר בגמ' בשבת (לא ע"א) אמר ריש לקיש מאי דכתיב והיה אמונת עתיך חסן ישועות חכמת ודעת וגו' אמונת זה סדר זרעים עתיך זה סדר מועד חסן זה סדר נשים ישועות זה סדר נזיקין חכמת זה סדר קדשים ודעת זה סדר טהרות ואפילו הכי יראת ה' היא אוצרו, אמר רבא בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו נשאת ונתת באמונה קבעת עתים לתורה עסקת בפריה ורביה צפית לישועה פלפלת בחכמה הבנת דבר מתוך דבר, וראה במהר"ץ חיות שהביא מהגר"א דכוונת רבא ששואלין אותו נשאת ונתת באמונה היינו אמונה זהו סדר זרעים וכו', והיינו דמוחלים לאדם לאחר פטירתו מן העולם מדוע לא יודע את כל התורה כולה.

חומר התביעה על האדם על כל מה שלא למד

ובאמת שהדבר מפורש במדרש משלי (פרשה י) והדברים מבהילים ממש, בזה הלשון (וראוי לדקדק כל מילה ומילה) אמר ר' ישמעאל בוא וראה כמה קשה יום הדין שעתיד הקב"ה לדון את כל העולם כולו בעמק יהושפט בזמן שתלמידי חכמים באים לפניו אומר לכל אחד מהם כלום עסקת בתורה, אמר לו הן, אומר לו הקב"ה הואיל והודית אמור לפני מה שקרית, ומה ששנית בשיביה, ומה ששמעת בשיביה, מכאן אמרו כל מה שקרא אדם יהא תפוש בידו, ומה ששנה כמו כן, שלא תשיגו בושה ליום הדין, מכאן היה ר' ישמעאל אומר אוי לה לאותה בושה, אוי לה לאותה כלימה, ועל זה בקש דוד מלך ישראל בתפלה ובתחנונים לפני המקום ואמר ה' בקר תשמע קולי בקר אערך לך ואצפה (תהלים ה ד), בא לפניו מי שיש בידו מקרא ואין בידו משנה, הקב"ה הופך את פניו ממנו, ושרי גיהנם מתגברים בו כזאבי ערב, ונוטלין אותו ומשליכין אותו לתוכה. בא לפניו מי שיש בידו שני סדרים או שלשה, אז הקב"ה אומר לו בני כל ההלכות למה לא שנית אותם, ואם אומר הקב"ה הניחוהו, מוטב, ואם לאו עושין לו כמדת הראשון. בא לפניו מי שיש בידו הלכות, הקב"ה אומר לו בני תורת כהנים למה לא שנית, שיש בה טומאה וטהרה, וכו', אומר לו בני למה לא למדת הגדה ולא שנית, שבשעה שחכם יושב ודורש אני מוחל ומכפר עונותיהם של ישראל, ולא עוד אלא בשעה שעונין אמן יהא שמיה רבא מברך, אפילו נחתם גזר דינם אני מוחל ומכפר להם עונותיהם. בא לפניו מי שיש בידו הגדה, אומר לו הקב"ה בני תלמוד למה לא שנית שכל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא (קהלת א ז), זה התלמוד שיש בו חכמות הרבה. בא מי שיש בידו תלמוד, הקב"ה אומר לו בני הואיל ונתעסקת בתלמוד, צפית במרכבה, צפית בגאווה שאין הנייה בעולמי אלא בשעה שתלמידי חכמים יושבים ועוסקים בתורה מציצין ומביטין ורואין והוגין המון התלמוד הזה, כסא כבודי היאך הוא עומד, וכו', מכאן היה ר' ישמעאל אומר אשרי תלמיד חכם שהוא משמר תלמודו בידו, כדי שיהא לו פתחון פה להשיב ליום הדין לפני בוראו, לכך נאמר אורח לחיים שומר מוסר, אבל אם עזב תלמודו והניחו, משיגו בושה וכלימה ליום הדין לכך נאמר ועוזב תוכחת מתעה, אמר ר' בנאה שהקב"ה מרחיקו מלפניו. עכ"ל.

טעם נוסף לחיוב לימוד כל התורה-עפ"י התנחומא שמה שהאדם למד בעוה"ז זוכה ללמוד בעוה"ב עוד איתא במדרש תנחומא (פרשת כי תבא סימן ד) ד"א אם שמעת בעולם הזה תשמע לעוה"ב מפי הקב"ה, אמר רבי יונה אביו של רבי מנא בשם רבי לוי שאמר בשם רבי אבא לא היתה התורה צריכה

לינתן לישראל בעולם הזה למה שהכל עתידין להיות למדין תורה מפי הקב"ה לעוה"ב למה נתנה להם בעוה"ז שכשיבא הקב"ה ללמדם בעוה"ב יהיו הכל יודעין באיזה פרשה הוא עסוק, לפיכך אם שמוע בעוה"ז תשמע לעוה"ב מפי הקב"ה, ע"כ.

ראיות האחרונים לחיוב להיות יודע כל התורה

בשו"ת אגרות משה (יורה דעה ח"ב סימן קי) הוכיח ממה שמבואר בגמ' במנחות (דף צ"ט) שמי שמשכח דבר אחד מתלמודו עובר בלאו, ואם ליכא מצוה וחיוב ללמוד כל התורה כולה איזה חסרון יש במה שלמד ושכח דבלא למוד כלל הא ודאי אינו יודע. ואם לא היה כלל מצוה ללמוד כל התורה מ"ט יהיה לאו בשכח אחרי שלמד, ולכן מוכרחין לומר שיש מצוה וחיוב על כל אדם שילמוד כל התורה כולה ולכן כשלמד ושכח עובר בלאו. ואף שבלא למד לא נמצא שהוא ג"כ בלאו, הוא משום דשייך להחמיר בהאיסור כשנתעצל אחר שכבר קיים המצוה שהיה קל יותר מלמוד בתחלה כדאיתא בנדרים שם ובב"מ דף כ"ט שיהיה גם בלאו. אבל לא שייך לומר שבשביל שהוא ביותר טירחא לא יתחייב כלל לכן מוכרחין לומר שיש מצוה וחיוב ללמוד כל התורה כולה. – וכע"ז בספר אבן ישראל להגרי"י פ"ש (דברי מוסר על תורה) כתב שם שיש מצוות עשה לדעת את התורה, והביא ראיה לזה ממה שאמרו באבות דר"נ אם לא היה אדם שוכח מה שלמד היה לומד כל התורה כולה ואח"כ היה הולך בטל, ומבואר שם דלכן נגזרה שכחה, ולכא' מוכח מזה שיש מצוה שיידע את התורה דאם אין מצוה מה תועיל גזירת השכחה.

עוד הוכיח (באגרות משה שם) מהרמב"ם (פ"א מת"ת ה"י) שכתב עד אימתי חייב ללמוד תורה עד יום מותו שנאמר ופן יסורו מלבבך וכל זמן שלא יעסוק בלימוד הוא שוכח, ואם ליכא חיוב ללמוד כל התורה אלא רק כשלמד יש איסור לאו מלשכח נמצא שאינו מחוייב ללמוד כל העת אלא רק מי שכבר למד הרבה מחוייב כדי שלא ישכח, והא אמר זה על כל אדם שחייב ללמוד עד יום מותו, אלא הוא משום דמלאו דשכחה ידעין שיש חיוב ללמוד כל התורה כולה אך אף שלמד כבר כל התורה מחוייב ללמוד בכל העת כדי שלא ישכח.

יש להקשות מכמה גמ' דמשמע של"צ ללמוד כל התורה

ולכא' קשה מדברי הגמ' במנחות דף צ"ט ע"ב אפילו לא שנה אדם אלא פרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית קיים מצות לא ימוש (את) ספר התורה הזה מפ"ך אמר רבי יוחנן משום ר"ש בן יוחי אפי' לא קרא אדם אלא קרית שמע שחרית וערבית קיים לא ימוש ודבר זה אסור לאומרו בפני עמי הארץ ורבא אמר מצוה לאומרו בפני עמי הארץ, ולכא' הרי בלאו הכי האדם מחוייב ללמוד את כל חלקי התורה, וא"כ אה"נ שמצד מצוות תלמוד תורה יוצא בקר"ש שחרית וערבית אמנם מצד המצוה של ושננתם הרי חייב ללמוד כל זמנו, וראיתי באגרות משה (שם) שעמד בזה וכתב ונמצא לפ"ז שמה שא"ר אמי במנחות שבפרק אחד שחרית ופרק ערבית יצא ידי חובתו, ופסק כן הרמב"ם (בה"ח) הוא לכאורה רק באיש שכבר למד כל התורה כולה והוא זכרן גדול שאין לחוש לשכחה, שמ"מ מצד מצות למוד תורה בעצם שחייב ללמוד ביום ובלילה סגי בפרק אחד שהוא קביעות מועט, אבל איש כזה כמעט שאינו מן המציאות. אך יש דין זה גם באיש שלא למד עדיין כל התורה וגם יש לחוש לשכחה אבל הוא אנוס משום שטרוד בפרנסתו כל היום שמ"מ צריך לכל הפחות לקיים מצות למוד התורה, אף שהוא אנוס מלקיים מצות למוד כל התורה. והיינו דמבואר בד' שכל ההיתר שם של הגמ' הוא רק או באחד שכבר למד כל התורה והוא זכרן שאינו שוכח, או במי שהוא אנוס מחמת שהוא עסוק לפרנסתו.

מקשה טובא על מה שנהגו העולם להקל בחיוב מצוה זו בין הלומדים ובין בעלי בתים

ורק לכאורה עדיין קשה מאוד דא"כ מה ההיתר לעשות רווחים לאדם אחר שיש לו כדי ספוקו בשביל לחיות ברויח, ומה מתירו להתבטל עוד מן התורה הרי יש לו מצוה חיובית ללמוד ולדעת את כל התורה וצ"ג. ובעתה אחר כל מה שנתבאר בחובת מצוות שכל אדם חייב ללמוד את כל התורה ולהיות יודע אותה, יש להסתפק איזה מצוה קודמת האם מצוות תלמוד תורה. או מצוות ושננתם שהיא מצוות ידיעת התורה,

ונראה ברור דמצוות ידיעת התורה קודמת דהרי כשעוסק במצוה זו ג"כ מצוות ת"ת הרגילה של והגית ורק יש לו חיוב נוסף של ושננתם להיות בקי בכל התורה וכפי שנתבאר, וא"כ צ"ב על מה סמכו כל הלומדים להקל בחיוב מצוה זו, ולא לגרוס ולשנן כל חלקי התורה וצע"ג.

חידוש הגר"ז שאין מצוות ידיעת התורה נדחית מפני מצוה שא"א לעשותה ע"י אחרים

וידיע חידושו של הגר"ז (בהלכות תלמוד תורה פרק ג סעיף א) שאף מצוה שא"א לעשות ע"י אחרים לא נדחה מפני מצוות ידיעת התורה, וז"ל שם ולא אמרו שמבטלין ומפסיקין מתלמוד תורה כדי לקיים מצוה שאי אפשר לעשותה ע"י אחרים כמו שיתבאר אלא להפסיק לפי שעה וזמן מה שאין בו אלא ביטול מצות העסק וללימוד התורה תמיד אבל לא ביטול מצות ידיעת התורה באר היטב בפירושה שהן ההלכות כולן בטעמיהן בדרך קצרה.

ושם בקונטרס אחרון פרק ג הוסיף שאין ידיעת התורה נדחית מפני מצוה זו דפרו ורבו אף שאי אפשר לעשותה ע"י אחרים, כמו שאינה נדחית בתחלת לימודו של אדם שאמרו ילמוד תורה ואח"כ ישא, ובטל ממצוה זו שנים רבות מאד אחר כ"ף, כל זמן שלומד תורה ע"ש ברמב"ם, וע"כ הטעם משום ידיעת התורה עדיפא ממעשה, דאי משום שיוכל לקיימה אח"כ אטו מי ידע כמה חיי, וא"כ הוא הדין אחר שלמד, אם ישכח תלמודו, דדומה לאשה שיוולדת וקוברת. והיינו טעמא דבן עזאי להרמב"ם שלא נשא לעולם משום דלעולם יש לחוש לשכחה כל זמן שאינו עוסק בתלמוד תורה, כמ"ש בהלכות תלמוד תורה עד יום מותו שכל זמן שאינו לומד שוכח ע"ש. וא"כ לד' הגר"ז יש כאן חומרא גדולה מאוד שאסור לו לאדם להניח כלל מצוה זו, ואפילו זה דוחה כל המצוות ואפילו מצות כאלו שא"א לעשותן ע"י אחרים, וכל ההיתר להנשא לפי"ד הוא רק משום שיוכל לקיים מצוה זו אח"כ, אבל בן עזאי לא ידע בעצמו ולכן לא נשא אשה.

בבירור שיטת הגר"א בענין סדר הלימוד, שחובת האדם תחילה ללמוד את כל התורה ורק אח"כ לעיין (המבואר ממנו שלא כצורת לימוד היום)

צורת הלימוד הוא מתחילה ללמוד הכל ורק אח"כ לפלפל ולהבין עומק התורה

א. ראה באבן שלמה (פ"ח ס"ב ומקור הדברים מביאור הגר"א לסבי דבי אתונא ד"ה א"ל ההוא גברא) מתחילה צריך למלא כרסו מקרא משנה נואעפ"י שאינו יודע לפרש המתני' ילמד כולן וגמרא בבלי ירושלמי תוספתא מכילתא ספרא ספרי וכל הבריתות ואח"כ לעסוק בפלפול חבירים, וזהו הדרה של תורה, אבל המשנה סדר הלימוד שלומד תחילה לידע איך לפלפל ואינו יודע משנה אחת כצורתה יאבד גם המקצת ששמע בנערותו. והוסיף שם דעל זה רמזו חז"ל בן שלושים לכוח לחזור תמיד מה ששמע מרבותיו, ואח"כ בן ארבעים לבינה להבין ולפלפל, ומי שהוא גס רוח תיכף ביום הראשון שיתחיל ללמוד נדמה לו כאילו כבר עלה אל תכלית הגדולה וצועק ומפרסם כאחד הגדולים בארץ, וכאשר רואה שאינו יכול לנצח את הת"ח אז הוא מביש ריחו כי כן דרך המקנא כשאינו יכול להגביה את עצמו אז הוא מבאיש ומטנף את חבירו (ונראה דכוננת הגר"א בזה שעל ידי זה עבירה גוררת עבירה).

וא"כ דברי הגר"א הנ"ל ברור מלל, שסדר הלימוד הוא, ראשית ללמוד כל המקרא היינו תנ"ך משנה ואפילו שאינו מבין כל המשניות, בבלי ירושלמי, תוספתא וכל הבריתות, ורק אח"כ בפלפול חבירים, ועוד משמע דרך מגיל ארבעים צריך האדם לעמול ולהתייגע בהבנת התורה ולא קודם לכן, וכן מבואר מדבריו להלן.

ב. וראה עוד בביאור הגר"א למשלי (ד-ז) על הפסוק ראשית חכמה קנה חכמה. כלומר תחילה כשאתה בא ללמוד תראה תחילה לקנות חכמה ותלמד הרבה, כמו שאמרו (בברכות סג,ב) לעולם ילמד תחילה ואח"כ יהגה, ובכל קנייך קנה בינה, אחר כך שלמדת הרבה, אז בכל מה שקנית קנה לך חבר להבין דבר מתוך דבר ממה שקנית. ע"כ. ומבואר כאן ג"כ דסדר הלימוד הוא ללמוד תחילה הרבה, ורק אח"כ להתעכב בהבנתה. אמנם חזינן כאן חידוש נוסף שבלימוד זה שלומד מתחילה הרבה אין עיכוב שיהיה לו חברותא בזה, וכמו

שכתב דרך אחר כך קנה לך חבר להבין דבר מתוך דבר, והביאור בזה דבחלק הזה שללמוד התורה אין קפידא על החבר ורק אח"כ שמתחיל ללמוד בהבנת הדברים אז בעינין לחברותא שע"י מדקדקין בדברים כראוי.

ג. וראה עוד בביאור הגר"א למשלי (ו-ח) על הפסוק תכין בקיץ לחמה אגרה בקציר מאכלה. כי הנמלה בעת הקצירה אינה עושה כלל רק אוספת, רק בסוף שהוא זמן לקצות תאנים והוא נקרא קיץ, אז תכין את מה שהיא אוספת שהיא ראוי למאכלה, וזהו לחמה כלומר שתכין אז שיהא לחמה מה שאגרה בקציר מאכלה וכו', והענין שצריך האדם בימי נעוריו שהוא זמן הקציר לאגור ולאסוף היינו ללמוד תורה הרבה ואחר כך בקיץ שהוא סוף ימיו בימי זקנותו לטחון אותם להבין כל דבר על בוריו, וזהו אם אין קמח אין תורה, אם אין תורה אין קמח, כלומר אם לא יהא בידו תורה הרבה, לא יהיה לו מה לטחון, ואם אין קמח כלומר שלא יטחון וידקדק היטב אין תורה כלומר אין בידו כלום אף שלמד הרבה וכו'-אגרה בקציר מאכלה, הוא נגד תחילת ימיו שצריך לאסוף ולכנוס תורה הרבה.

ד. וראה בעליות אליהו (שהעיד על הישיבה שישד הגר"א וכתב שם באות קי"ד) ולהשלים את בני דורו יסד בית מלא תורה להיות אנשים תמיד עומדים על משמרתם סביב לשולחן ה' דשנים ורעננים ממקרא משנה וגמרא, והוא היה יושב עמהם בראש לעיתים קבועים וסדר לפנייהם מעשה השולחן, לכל מעשה עבודתו, אין במעט שנים ישיגו לדעת כל התלמוד ערוך בפיהם, וידעו מקור הדינים והתורות על ארבע טורים בתכלית השלמות, והזהיר שלא לעסוק בפלפול הרבה, ולפעמים שהוא לקינטור ח"ו. והוא הריסה גדולה אל רצונו ית"ש כי בו תרבה הפשע ותגדל העוון ויופסד החיבור הנעים ויגורש האמת מעדת ה' והפלפול טוב לכוון ההלכה. ולכן הגר"ח מוולאזין שייסד את ישיבתו למדו שם כל הש"ס מרישא עד גמירא, ורק בדורות האחרונים מחמת ירידת הדורות קבעו רבותינו שעיקר הלימוד יהא בישיבות ברוב המסכתות של נשים נזיקין, אמנם בעוה"ר גם במסכת שלומדים הוא למחצה שליש ורביע, ומרן האבי עזרי זעק על כך במכתבו (הובא לעיל) שאינו יודע מהו עיון ומהו בקיאות, אלא צריך ללמוד כל יום דף בעיון טוב, ודו"ק בזה, והיום בזמננו גם האברכים שכבר עזבו את הישיבות עדיין עוסקים בעיקר בפלפול של תורה ולא בידיעתה, ומשנים הסדר וידם על התחתונה.

בענין קיום מצוות ת"ת בכתיבה ומסתעף לענין ברכה (כתיבת מבחן קודם ברכת התורה)

קיום מצוות ת"ת בכתיבה

הנה בעניין לכתוב מבחן או דברי תורה קודם ברכת התורה, וכן האם מקיימים מצוות ת"ת בכתיבת דברי תורה וכן בכתיבת מבחן, לכאוי בפשיטות זהו שייך לנידון של הרהור בדברי תורה קודם ברכת התורה, שבזה קי"ל שעל הרהור אינו מברך, אמנם הגר"א פסק שמברכין אף על הרהור בתורה. אמנם מצאתי בתשב"ץ שכתב (ספר תשב"ץ קטן סימן קצד) נשאל לרבי יצחק מווינא אדם שמשכים קודם תפלה לכתוב אם חייב לברך ברכת התורה כמו ללמוד. והורה לחיוב ורק שלא יהיו אגרות הרשות:

הסתירה בשו"ע בין הרהור שכתב שאינו מברך ברכת התורה לכתיבה דפסק שיברך

ובאמת שדבר זה כבר נפסק בשו"ע אור"ח (סי' מ"ז סעי' ג') הכותב בדברי תורה אע"פ שאינו קורא צריך לברך, ומ"מ בסעי' ד' פסק השו"ע המהרהר בדברי תורה אינו צריך לברך, ועיין בט"ז (סק"ב) שהקשה דלכאוי השו"ע סותר את עצמו בדינים אלו, דהלא פסק בסעי' שאחר זה דלא מברכין בהרהור מטעם דלאו כדיבור דמי וכו' ובכתיבה ליכא אלא הרהור וכו', ותו ק"ל דהא לגבי עדות מצינו מפייהם ולא מפי כתבם וכיון דגלי לן קרא דכתיבה לאו כדיבור האיך נברך עליה וצ"ע, (ועיין בביאור הגר"א שם סק"א).

חילוק הרעק"א בשם השב יעקב בין כתיבה להרהור דכתיבה מלמד לאחרים ומקיים מצוה אף בכתיבה והנה בשו"ת רעק"א (מהדו"ק סימן כט) מבואר מדבריו דיש קיום של מצוות ת"ת בכתיבת דברי תורה. שדן לגבי מה נחשב כתיבה כדיבור או רק כהרהור. וכתב שם אמנם העומד לנגדי שו"ת חוות יאיר

שהחמיר לענין שבועה בכתב דהוי שבועה ממש, וראייתו מהא דפסקינן בא"ח (סי' מ"ז) הכותב בדברי תורה צריך לברך, ודאי בנ"ד אין ראוי לחזור לספור בברכה בשגם כבר תמחו המגינים מג"א ומגן דוד על הש"ס גופא דאמאי מברכים על הכתיבה כיון דכתיבה הוי רק הרהור, וכבר יישב בשו"ת שב יעקב הנ"ל, ותורף דבריו משום דמ"ע של ת"ת נפקא מקרא דושננתם לבניך ולמדתם את בניכם מש"ה ממעטים הרהור, דבהרהור לא שייך ללמד את בניו, משא"כ בכתיבה עדיף בזה מהרהור, דע"י כתיבה יכול ללמד לאחרים והוא בכלל ושוננתם לבניך עיי"ש, ולפי דברי השב יעקב אלו ממילא ליתא לדברי חוות יאיר הנ"ל ללמוד נשבע בכתב מהכותב ד"ת דצריך לברך, ולא דמי כאוכלא לדנא, דד"ת לא תלי כלל בדיבור רק דתלי בענין דאפשר לקיים ושוננתם לבניך, וממילא גם כתיבה בכלל, משא"כ לענין שבועה דלבטא בשפתים כתיב.ע"כ.

מסתפק אם בכתיבת מבחן שייך לומר לסברת הרעק"א

והיינו דחילק כאן הרעק"א בשם השב יעקב בין כתיבה להרהור, דכתיבה רק בדברי תורה צריך לברך עליה ומשום דהטעם שממעטים הרהור, הוא מן הפסוק של ושוננתם לבניך ולמדת את בניכם, אבל כתיבה הרי ג"כ יכול על ידה ללמד תורה א"כ זהו סב' מיוחדת בזה שלכן חייב בברכה, ומעתה נסתפקתי בכתיבת מבחן ששייך לומר שהרי פה הכתיבה אין בה בודאי שום הכ"ת ומטרה של לימוד לאחרים עיי"ז, וזהו רק נעשה לברך את ידיעת הנבחן, ואח"ז גוזזים אותם, וא"כ לפי סב' זו יש לומר שיהא מותר לכתוב מבחן קודם ברכת התורה.

אמנם כל זה למה שפסק בשו"ע שאי"צ לברך על הרהור של תורה, אמנם כבר נתבאר שיטת הגר"א שאף בהרהור יש לברך וא"כ לפוסקים כוותיה אין נ"מ, וידוע מהרבה מגדולי ישראל שהחמירו כהגר"א.

חידושו של הנצי"ב בעניין הרהור בתורה לגבי קיום המצווה והחילוק מכתיבה וראייתו מגמ' בנדרים

אחר כל זה יש להביא דבר נחמד בשו"ת משיב דבר (ח"א סימן מז) שדן בזה, וכתב לגבי הכותב בד"ת אע"פ שאינו קורא צריך לברך, כבר הקשו הגאונים ז"ל דהוא סותר להא דס"ד דהמהרהר בדברי תורה אינו צריך לברך, ועי' מג"א ס"ק א' ובט"ז ס"ק ב' ובהגר"א ז"ל, ועיי"ש דמסיק ונראה דודאי בהרהור איכא ג"כ מצוה כמש"כ הגר"א ז"ל, וכי ליכא מצוה בהרהור, והלא נאמר בו והגית בו יומם וכו' ר"ל בלב כמש"כ והגיון לבי, אלא שאין מברכין על מצוה שבהרהור כמו שאין מברכין על ביטול חמץ, כמש"כ הבי" (סי' תלב), (והיינו משום דמצוה שבלב אין מברכין עליה) אבל על כתיבה חייב לברך כמו על בדיקת חמץ שתכליתו ביטול בלב, ועיקר המצוה הוא הביטול שבלב אפ"ה כשבדק מברך, וה"נ בכתיבה כיון שעושה גם מעשה עם ההרהור מברך ועל הרהור בלבד הוא דאינו מברך, ומכל מקום י"ל שאסור להרהר בלא ברכה אלא חייב לברך ולדבר, אם לא היכא שאסור לדבר כגון שהוא בע"ק קודם שביטלו לטבילותא, ואז אינו מברך על ההרהור, ובזה ניחא סוגיא דברכות (דף כא) למ"ד הרהור כדיבור דמי לכ"ע חייב לברך על הרהור ד"ת וא"כ איך קורא ק"ש ואינו מברך לפניו ברכת התורה להפוסקים שהוא מה"ת, ומסתמא מיירי שראה קרי לאונסו בלילה, ולא ברך ברכת התורה והתן ב"ק מהרהר בלבו, היינו ק"ש ע"ש, אלא הטעם כמו שכתבתי שאין מברכין על מצות הרהור, ומ"מ על פיסוק הדין נראה דודאי יש לברך,

ובעיקר פ"י והגית אם הפי' הוא הרהור או דבור, ונ"מ אם מקיים מצות והגית אם בפיו או אף בהרהור תליא בהא דח' (נדרים ח', א') האומר אשכים ואשנה פרק זה נדר גדול נדר וכו', והקשה הש"ס והא מושבע ועומד כו', ופי' הרא"ש דכתיב והגית מבואר דוהגית היינו בפה דאי נימא דוהגית היינו בהרהור מאי מקשה הגמ' והא מושבע ועומד, הא אינו מושבע רק על הרהור, והוא נשבע אקום ואשנה בפה, אלא ודאי והגית היינו בפה, ועיין בפי' המפרש דמפרש דקושיית הגמ' והא מושבע הוא מהא דושננתם, או מדכתיב לא ימוש ע"ש, ולא הביא מהך דוהגית נוכל לומר דהוא סובר דוהגית היינו הרהור וליתא לקושיית הגמ' לכך הביא פסוקים אחרים נמצא דתליא בפירושים, ועיין:

הערה על שיטת הגר"א שמקיימים מצוות ת"ת בהרהור.

ורק יש להעיר על שיטת הגר"א, דהנה בשבת (ק"נ) והאמר רבב"ח א"ר בכל מקום מותר להרהר חוץ מבית המרחץ וכו', הביאור הלכה (סימן תקפ"ח) מביא מהמטה אפרים לאסור לתקוע בשופר בשעה שהמים שותתין ממנו כמו לגבי קריאת שמע, וכתב המ"ב הטעם משום שבשעה שמקיים מצוה בפועל הוא עבודה ואין לעשות עבודת ה' דרך בזיון דהוא בכלל ביזוי מצוה, וע"ש במ"ב שלמד מהמג"א דגם במקומות המטונפין אסור לקיים מצוה, והקשה שם מלבישת ציצית בבית הכסא, ולכא"ו צ"ע דא"כ איך תלטה הגמ' הרהור בדברי תורה בדין הרהור כדיבור, הא לפי שיטת הגר"א סי' מ"ז מקיימים מצות ת"ת גם בהרהור וא"כ תפ"ל שאסור להרהר בד"ת במקומות המטונפין משום ביזוי מצוה, מיהו לפי מש"כ המשנה ברורה שהטעם לאסור קיום מצוה כשהמים שותתין ממנו הוא משום דמצות צריכות כוונה וההרהור בזה כהרהור בד"ת חשוב ניחא דהא אם היה מותר להרהר בד"ת ק"ו דלא היה איסור בכוונת המצוה.

שיטת הגר"ז שלא מקיים מצות ת"ת בהרהור וצ"ע מה יסבור בכתיבה

אמנם בעיקר ענין זה יש להביא את חידושו של הגר"ז (בשו"ע הל' ת"ת פ"ב הי"ב) וז"ל וכל אדם צריך ליזהר להוציא בשפתיו להשמיע לאזנו כל מה שלומד בין במקרא בין במשנה ותלמוד, אלא אם כן בשעת עיון להבין דבר מתוך דבר, וכל מה שלומד בהרהור לבד ואינו מוציא אותם אינו יוצא בלימוד זה ידי חובת מצוות ולמדתם אותם וכמש"כ לא ימוש ספר התורה הזה מפ"ך והגית בו וכמו בכל המצוות התלויות בדיבור שאינו יוצא בהם יד"ח בהרהור אא"כ שומע מפי מדבר שהשומע כעונה דמי, ומעתה יש להסתפק האם בכתיבה יודה שבודאי עדיף מהרהור וכמו שכבר פסק השו"ע וא"כ בכתיבה יקיים מצוות ת"ת, אמנם מצד טענתו שיש דין בפ"ך הא סו"ס זה חסר גם בכתיבה.

קנין תורה - מבחני משניות בענין חובת לימוד המשנה בזמנו.

בגמ' (ב"מ לג ע"א-ע"ב) תנו רבנן העוסקין במקרא מדה ואינה מדה במשנה מדה ונוטלין עליה שכר בתלמוד אין לך מדה גדולה מזו ולעולם הוא רץ למשנה יותר מן התלמוד, הא גופא קשיא אמרת בתלמוד אין לך מדה גדולה מזו והדר אמרת ולעולם הוא רץ למשנה יותר מן התלמוד, אמר רבי יוחנן בימי רבי נשנית משנה זו, שבקו כולא עלמא מתניתין ואזלו בתר תלמודא הדר דרש להו ולעולם הוא רץ למשנה יותר מן התלמוד, מאי דרוש וכו'. וא"כ מבואר בגמ' דחוץ מימי רבי עיקר לימודו של האדם צריך להיות בתלמוד שבוה נאמר שאין לך מידה גדולה מזו, ורק בימי רבי שעזבו כולם המשנה לכן נאמר לעולם הוא רץ למשנה יותר מן התלמוד, אמנם יוצא מזה שאעפ"י שעיקר הלימוד צריך להיות בתלמוד מ"מ אין לעזוב את לימוד המשנה ג"כ ולכן בימי רבי שעזבו את לימוד המשנה אמרו הוא רץ למשנה יותר.

דברי המחזור ויטרי בענין חובת לימוד המשנה ורץ לתלמוד אחר שיידע המשנה

והנה במחזור ויטרי (סימן תקכז) מבואר דהסדר בוודאי צריך להיות שכל מה שאמרו שלעולם הוא רץ לתלמוד היינו רק אחר שידע את המשניות, וגם ביאר דהסדר של האדם צריך להיות שיהיה יודע את כולן תלמוד ומשניות ומקרא, וז"ל שם הל' ו': לעולם הוא רץ למשנה יותר מן התלמוד. דר' יוסי בר אבין אמר הא דאמרי' עד שלא שיקע בו רוב משניות. אבל שיקע בו רוב משניות. לעולם הוא רץ אחר התלמוד יותר מן המשנה: הל' ז': אבל אמרו נמשלה המקרא במים. והמשנה ביין. והתלמוד בקונדייטון. אי איפשר לעולם בלא מים ואי איפשר לעולם בלא יין, ובלא קונדייטון, ואם היה עשיר מתכלכל בשלשתן, כך אי איפשר לעולם בלא מקרא, ואי איפשר לעולם בלא משנה, ואי איפשר לעולם בלא תלמוד: הל' ח': ועוד נמשלה התורה במלח, ונמשלה המשנה בפילפלין, ונמשלה התלמוד בבשמים, ואם עשיר מתכלכל בשלשתן, כך אי איפשר לעולם בלא מקרא ובלא משנה ובלא תלמוד: הל' ט': אלא אשרי אדם שעמלו בתלמוד, לא שיהא דולג במקרא ומשנה ויבא לתלמוד, אלא על מנת שילמד מקרא ומשנה ויבא לתלמוד וכו'.

דברי הגמ' שישלש לימודו ושליש במשנה והתקנה בתפילה

עוד מבואר בגמ' בקידושין דף ל' איתא אמר רבי ספרא משום רבי יהושע בר חנינא מאי דכתיב ושננתם לבניך אל תיקרי ושיננתם אלא ושילשתם לעולם ישליש אדם שנותיו שליש במקרא שליש במשנה שליש בתלמוד וכו' ל"צ ליומי, ומבואר שיש גם חובה ללמוד המשנה, והנה התוס' שם בד"ה לא צריכא כ' בזה"ל ונראה לפרש בכל יום ויום עצמו ישלש ע"כ תיקן בסדר רב עמרם גאון כמו שאנו נוהגים בכל יום קודם פסוקי דזמרה לומר מקרא ומשנה וגמ', ור"ת פסק שאנו סומכין על מה דאיתא בסנהדרין דף כ"ד,א בבל כלולה במקרא כלולה במשנה ובגמ' דכלול מכולם, ומבואר דנחלקו הראשונים דלתוס' חייבים בכל יום ללמוד משלשתם ולכן תיקנו כך על סדר התפילה, ור"ת סובר שבתלמוד בבלי יוצא ידי כולם, אמנם עכ"פ לתוס' לכך תקנו סדר התפילה באופן של מקרא משנה וגמרא. ויש להעיר לדינא האם לפי ר"ת יש ענין לומר זה בסדר התפילה. ולכא' יש להעיר הרי בשלמא לע"ה שזה כל לימודו סגי בהכי, אבל לת"ח שלומד כל היום אמאי מועיל בהכי הרי צריך להשליש מזמנו ללימוד המשנה, עוד לכא' יש להעיר דבתלמוד תורה שבע"פ אם אינו מבין לא יצא יד"ח תלמוד תורה ונהארכנו בזה, וא"כ לכא' יש להקפיד שאומר המשניות לא לאמרם דרך תפילה אלא דרך לימוד והבנה, ובל"ז אינו מועיל. ואף לא בתפילה יש להעיר לשים לב שלומדים משניות לע"נ להקפיד ללומדם ולהבינם, וראוי להביא כאן דברי התורת חיים בב"מ שם ע"ד הגמ' העוסקים במשנה מידה ונוטלים עליה שכר, וכו' שם ונוטלין עליה שכר נראה לפי שהעוסק בתורה עיקר קבלת שכרו על הסברות דמיסבר קא סבר ומדמה מילתא למילתא שהוא עמל בתורה ומטריח בה כדאמרין אגרא דשמעתא סברא וזהו שייך כשהוא עוסק במשנה וכל שכן בש"ס לאפוקי העוסקין במקרא לכך אין נוטלין שכר כל כך ע"כ.

ההנהגה למעשה בענין חובת לימוד המשנה

וזהנהגה למעשה. ראה בספר יסוד ושורש העבודה שער ו' פ"ב כתב "ועשה תורתך קבע גם שיעור משניות ויקבל לימודו במשניות פרק ומחצה בכל יום בכדי שישלים כל הש"ס משניות בכל שנה ויעשה ג"כ סיום על משניות בכל שנה ביום שמחת תורה" עכ"ל. ונב"ה לאחרונה שמה לה דרשו את המטרה לאפשר גם להשלים לימוד וידיעת המשניות ע"י מבחני דרשון.

לומדי המשנה צריכין ליהדר שלא להיות ממבלי עולם

אמנם בוודאי אחר שניתן התלמוד צריך ליהדר שלא להורות לעצמו מן המשניות, וכמבואר בגמ' סוטה (כב ע"א) תנא התנאים מבלי עולם, מבלי עולם ס"ד, אמר רבינא שמורין הלכה מתוך משנתן, תניא נמי הכי א"ר יהושע וכו' מבלי עולם הן והלא מיישבי עולם הן שנאמר הליכות עולם לו אלא שמורין הלכה מתוך משנתן, ופירש"י שם שמורין הלכה מתוך משנתן - קאמר שמבלין עולם בהוראות טעות דכיון דאין יודעין טעמי המשנה פעמים גורמין שמדמין לה דבר שאינו דומה ועוד יש משניות הרבה (במשניות) דאמרין הא מני פלוני הוא ויחידאה היא ולית הלכתא כוותיה, ועוד שאינן יודעים במחלוקת תנאים הראשונים הלכה כדברי מי הלכך מורין הוראות טעות.

ולפי"ז ראיתי שיש לבאר את סוגיית הגמ' בברכות (י"א ע"ב) שרב יוחנן סובר שלמשנה צריך לברך והאמוראים פליגי עליו ובמה נחלקו, דהנה שם בגמ' אמר רב הונא למקרא צריך לברך ולמדרש א"צ לברך כו', ור"א אמר למקרא ולמשנה א"צ לברך כו' ור' יוחנן אמר אף למשנה צריך לברך אבל לתלמוד א"צ לברך וכו', ובמה נחלקו שיטות אלו.

חידוש הגר"י קמניצקי שאין מברכין על מה שלומד לצורך קיום המצוות ולכן על משנה ג"כ מברכין וכספר אמת ליעקב להגר"י קמניצקי זצ"ל, ביאר דהנה באמת במצות תלמוד תורה ישנם שני ענינים יש ענין מצות לימוד כל התורה משום המצוה של ודברת בם, וחוץ מזה יש דין נוסף של ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם והיינו שכדי לידע איך לקיים את המצוות צריך ללמוד את אופן קיומם, ולפי"ז סבר ר"ה דברכת התורה נתקנה רק על מצות לימוד התורה לכשעצמה והיינו שלומד לשם מצות לימוד. אבל מה שלומד כדי לקיים את המצוות אין זה

נכנס בגדר לימוד התורה שנבחר עלי' ברכת התורה אלא ה"ז בגדר הכשר מצוות, והיינו אם לומד הלכות ציצית הריהו מכין את עצמו למצות ציצית ולא שייך זה לענין אשר קדשנו במצותיו לעסוק בדברי תורה, דזה קאי רק על לימוד שלא למעשה כגון תורה שבכתב שבזה מקיים מצות ת"ת אפילו אם אינו מבין מאי קאמר, ור' אלעזר ס"ל שמדרש נכלל בחלק התורה שבכתב דהיינו שהוא פשט הפסוקים והוא שייך למצות תלמוד תורה, וכמש"כ רש"י שהוא קרוב למקרא וכו' אבל על משנה שזה כבר ביאור ההלכה למעשה א"צ לברך, דזה לא נכלל במצות תלמוד תורה, ור' יוחנן ס"ל דכיון דכל המורה מתוך המשנה הרי זה מבלי עולם (כמבואר סוטה דף כ"ב ע"א) א"כ לימוד המשנה לבד ג"כ אינו כהכשר מצוות והרי הוא נכלל במצות תלמוד תורה, ורק על גמרא א"צ לברך, אמנם רבא חולק על כ"ז וס"ל דאדרבה מכיון דעיקר הוראה יוצאת מהגמרא א"כ היא עיקר תורה ויש לברך עלי', ודו"ק.

בענין החיובים ללמוד ולדעת כל התורה, וללמוד תורה ביום ובלילה

הגר"ם פיינשטיין זצוק"ל כותב מכתב וז"ל "מע"כ ידידי הבחור החשוב מאד ועוסק על התורה באחת הישיבות הגדולות הקדושות, שתמוה לו ולחבריו מה שכתבתי ונדפס באג"מ יו"ד ח"ג סימן פ"ב, בענין האיסור לבטל מלימוד התורה ולעסוק בלימודי חול, מר יצחק אריה ליב בראנדריס שליט"א.

הנה כבר ביארתי זה כבר, וגם נדפס בספר אג"מ על יו"ד ח"ב סימן ק"י, דבלימוד התורה איכא שני חיובים. איכא חיוב ללמוד כל התורה שבכתב ושבע"פ וגם לידע אותה, ונוסף על זה איכא איסור לאו על השכחה - כדאמר ר"ל במנחות דף צ"ט ע"ב כל המשכח דבר אחד מתלמודו עובר בלאו שנאמר' השמר לך וכו' פן תשכח את הדברים, ולרנב"י איכא תלתא לאוין. ועוד מצווה איכא, שצריך האדם ללמוד בכל יום פרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית, מקרא דוהגית בו יומם ולילה (יהושע א', ח', ובגמ' שם אי' דקיים מצוות לא ימוש ספר התורה הזה מפיק, שבאותו הקרא) לר' אמי, ולר' יוחנן משום רשב"י יצא מצווה זו השניה גם בק"ש שחרית וערבית, ומקיים בקריאת שמע בזמנה שתי מצוות. ואיפסק ברמב"ם פ"א מת"ת ה"ח כר' אמי, שאינו יוצא מצוות ת"ת בק"ש אלא דווקא בקביעות זמן אחר ללימוד התורה שני פעמים ביום ובלילה.

ללמוד כל התורה

המצווה שיש על כל אחד מישראל ללמוד את כל התורה שהוא לימוד תלמוד בבלי שלא בעיון וגם משמע מהרמב"ם שאיכא מצווה חיובית על כל אחד ואחד מישראל ללמוד את כל התורה, שהרי נקט גם חיוב זה בפ"א ה"י, שהוא החיוב שעל כל אחד ואחד מישראל שצריך ללמוד עד יום מותו מטעם דכל זמן שלא יעסוק בלמודו הוא שוכח, שמזה הכרח שגם צריך ללמוד, דאל"כ לא היה שייך לאסור השכחה. אבל חיובו הוא רק בזמן שקבע לקיים מצוות הלימוד, והיינו שצריך להשתדל שילמוד בכל יום פרק אחר. אבל הוא לימוד שלא בעיון, שהרי א"א בזמן קצר ללמוד בעיון. אלא שהלימוד בעיון לא שייך למצווה זו שנאמר בפ"א, ששייך לקיימה אף אלו שלומדים רק זמן קטן ביום וזמן קטן בלילה. והוא מקור ללימוד דף גמרא שהיה ברוב ערי ישראל ואולי כולן שהיה חברה ש"ס, בין ללמוד בחבורת בע"ב כל הש"ס והרב למד זה עמהם, בין לחלוקת הש"ס לבע"ב היכולין ללמוד גם בעצמן שילמדו בהעיר כל הש"ס גם ע"י הבע"ב. וכשהיו בעיר הרבה בתי כנסיות, היה זה ברוב בתי כנסיות בכל ביהכ"נ לעצמה. וכשהתחילו מתרשלין בזה, הונהג ע"פ הגאון ר' מאיר שפירא זצ"ל שהיה אב"ד ור"מ בלובלין, שיהיה דף יומי כללי קבוע בכל העולם. שבלימוד זה מקיימין לימוד כל תורה שבע"פ שנכתבה ע"י ר' אשי ורבינא, שזה שייך להחשיב כולה תלמודא - אף שאין לומדין גם תלמוד ירושלמי, מחמת שקשה הלימוד בירושלמי מפני שאין עליו פירוש מבואר בלשון קצר וברור ונכון כפירוש רש"י על הבבלי - מחמת שהתלמוד בבלי עיקר להלכה. וגם דורות הקדמונים היו הרבה, גם חכמים גדולים, שלא למדו את הירושלמי, וגם הרבה שלא ראו אותו מפני שלא העתיקו אותו הסופרים כל כך כהבבלי. שלכן החשיבו לעניין הלימוד דתושבע"פ שחייבו גם את בע"ב ללמוד, רק תלמוד הבבלי. שזה למדו בע"ב בחברות הש"ס שהיו בהעיירות, וגם קביעות הדף היומי רק בתלמוד בבלי. אבל עכ"פ קיום המצווה כראוי לא נתקיים בזה, וגם ליכא חיוב הכרחי ממש על כל אחד ואחד, ולא נחשבו עברייניו בזה.

אם מותר ללמוד הרבה כשאינו זוכר

כ"ק האדמו"ר מצאנו קלויזנבורג זיע"א בעל השפע חיים שהקים את המפעל הגדול "מפעל הש"ס" שבו לומדים ונבחנו על מספר רב של דפי גמרא בחודש, נשאל כמה פעמים האם מותר ללמוד הרבה כשאינו זוכר והעלה תשובתו על הכתב בספרו דברי יציב [נחלק יו"ד סימן קלה] בהתייחס לשואל שלומד ונבחן על הש"ס אלא שהוא נבון בזה מחמת שלאחר זמן אינו זוכר וחושש למ"ש בשו"ע הרב ה"ל תלמוד תורה בכמ"ק שאם אינו זוכר כמו מיד אחר שלמד לא ילמוד הרבה.

וזה תו"ד:

כשלומד מעט

דהנה באמת השאלה אינה מתעוררת דוקא בלימוד במפעל הש"ס, כי לפמ"ש הרי גם כשלומד מעט לא יזכור היטב אחר זמן בענין שתהיינה כל ההלכות שלמד חקוקות היטיב בזכרונו כל הימים וברורות לו בלי גמגום כבשעת לימודו ממש כלשון הרב שם בפ"ב ה"ג, וא"כ לעולם לא ילמוד רק פרק אחד או משנה אחת ויחזור עליה תמיד, ובשו"ע הרב גופא מבואר שלא זו הדרך כי החיוב ללמוד ולהיות בקי לפחות בדברים הנוגעים למעשה, עיין מה שכתב שם באר היטב דהיינו רוב או"ח כמעט כולו ומיעוט יו"ד ומעט באה"ע וחומ"מ כל הלכה ברורה בטעמה מהתלמוד ומפרשיו וכו' עיי"ש, והדבר ידוע שצריכים לזה בקיאות רב ברוב מקצועות התורה כדי שיוכל לדון דין אמת ולברר הלכה לאמתה של תורה, ובלימוד הלכה אחת בלבד או ממה שיעיין בקיצורים לעולם לא יגיע למדה זו. ועיין מ"ש באריכות בהקדמה לשו"ע הרב. ושם בה"ל ת"ת פ"ב ה"ח כשמדבר משכחן גדול שעליו ללמוד ולחזור על דבר אחד ג"כ כתב שיוסיף תמיד עוד פרק וכו' עיי"ש, ולא עולה על הדעת שילמוד תמיד רק הלכה אחת.

ועוד זאת, כי הרב שמה דיבר ממי שאינו יכול לזכור ממש כל התורה כולה, שעכ"פ יחזור על הלכות הנוגעים למעשה וכו', וזה מה שקורא שכחן גדול כמבואר מתוך דבריו, אבל מי שלקוי במחלת השכחה עד שאינו יכול לזכור באופן שיהא שגור על פיו גם רוב או"ח ומיעוט יו"ד ומעט באה"ע וחומ"מ כנ"ל, פשיטא שיעשה כפי יכולתו וילמוד ויחזור שעכ"פ יזכור בשטחיות באופן שיוכל לברר ולעיין בהלכה הכתובה.

1234567

תורה שבעל פה בזמנינו

ויעיין מ"ש הרב שם בהלכה ג' לגבי מקרא שיוכל ללמוד ולחזור ממה שכתוב עיי"ש, ובהשקפה ראשונה נראה דהה"נ לגבי משנה ותלמוד האידנא דמשום עת לעשות הותר לכתוב ויכול לעיין תמיד. אבל הרב עצמו בהמשך דבריו שם כתב דגם עכשיו שנכתבה תורה שבע"פ ויכול לעיין בספרים אינו יוצא ידי חובתו בזה מצות ושננתם מאחר שמגמגם לשואלו ואינו משיב לו מיד עד שיעיין וכו', וכן בהלכה ד' שם כתב וגם עכשיו שנכתבה תורה שבע"פ ויכול לעיין בספרים מה ששכח אין זה מועיל כלום כי מיד ששכח עובר בלאו וכו' עיי"ש. ובדברי אבות להגאון בעל דעת קדושים עמ"ס אבות בפ"ג שם, שדוקא ממשנתו ולא ממה שבכתב נושמ"ש בה"ל ת"ת להרב הנ"ל הוא מדרבנן וכו' עיי"ש.

קצת ידיעת התורה

אך כבר נתבאר שהרב דיבר במי שיכול לזכור כל הלכות הנהוגות ברורות בטעמן בלי שום גמגום, שכנראה ס"ל שגם בזה מקיים המצוה, אבל בעוה"ר ששכחה ירדה לעולם ואין מי שיכול ללמוד גם זאת באופן שיהיו חקוקות בזכרונו כל הימים וכו', פרט ליחידי סגולה, א"כ לא שייך כלל לקיים מצות ושננתם כדבעי.

ועיין בשו"ע הרב שם בפ"ג ה"ד שכתב, וכל זה בת"ח שלמד או שדעתו יפה וכו' אבל מי שלא הגיע למדה זו שיוכל ללמוד טעמי ההלכות ומקורן ואפילו בלימוד המביא לידי מעשה לבדו רק הלכות פסוקות לבדן וכו', אינו חייב לחיות חיי צער ולעשות מלאכתו ארעי כדי להרבות בלימוד שאינו מבין על בוריו שהוא לימוד

ההלכות בלי טעמים כמשנ"ת למעלה וגם עתיד לשכחו וכו' עיי"ש, והלא אין לך אדם שלא יוכל ללמוד הלכה אחת או שנים במקורן ולחזור עליהם תמיד באופן שלא ימוש מזכרונו כל הימים, ולמה אין החיוב שילמוד כך. וע"כ דבכה"ג אין עליו כלל חיוב מצות ושננתם, דאנוס הוא מלקיים מצות ידיעת התורה, וכמו שביאר בארוכה בקו"א שם [ריש פ"ג] עיי"ש ודו"ק.

וא"כ מכ"ש שרשאי ללמוד הרבה אף שאינו זוכר על בורין, דעכ"פ יהא לו קצת ידיעת התורה כשידע כל ההלכות באופן שיוכל לעיין ולברר וכמו לגבי מקרא. ועכ"פ לא גרע מיהת ממה שיפרוש מן התורה ויעסוק במשא ומתן, וז"ב.

אומנות בלימוד התורה

ובקידושין דף פ"ב ע"א, ר"מ אומר לעולם ילמד אדם את בנו אומנות קלה וכו', רשב"א אומר ראית מימך חיה ועוף שיש להם אומנות וכו', ר' נהוראי אומר מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה שאדם אוכל משכרה בעוה"ז וכו' עיי"ש, ובמפרשים אם בא לחלוק וס"ל שאין האב חייב ללמד את בנו אומנות, עיין במהרש"א בח"א [נבד"ה לעולם ילמד] ובפני יהושע שם. ובקיצור פסקי הרא"ש כתב, ומובחר האומנות שיוכל האדם ללמד את בנו הוא התורה לפיכך יניח כל האומניות וילמד לבנו תורה וכו' עיי"ש, משמע דס"ל בדעת ר' נהוראי שהתורה גופה אומנות היא, וצ"ב.

ובפני יהושע שם [ובד"ה רשב"א] כתב לדרכו דע"י שלומד תורה מלאכתו נעשית ע"י אחרים, וצ"ן לפלוגתא דר' ישמעאל ורשב"י בברכות ל"ה ע"ב עיי"ש. וא"ש שעצם לימוד התורה הוא בכלל אומנות. ומוסבר בזה סיוע דברי ר' נהוראי, שאדם אוכל משכרה בעוה"ז וכו' אבל התורה אינה כן אלא משמרתו מכל רע בנערותו ונותנת לו אחרית ותקוה בזקנותו וכו', היינו שהעדר פרנסה היא בסיבת המעשים וכדברי רשב"א, ולימוד התורה משמרתו מן החטא כבסוטה כ"א ע"א, וממילא מתפרנס שלא בצער, והיינו אומנותו ודו"ק.

וביותר נראה דר' נהוראי רבותא קמ"ל, שמלמד את בנו הקטן תורה אף שאינו יודע את עתידו אם יהיה חריף וממולח ויכול ללמוד ולזכור כל התורה, דמ"מ קצת מצות ידיעת התורה יקיים, וגם עי"ז יזכה להתפרנס והוא בכלל אומנות. וא"ש מאוד מה שסיים וכן הוא אומר באברהם אבינו וכו', היינו שלא היה מחוייב במצוות וכמו שהאריך בזה בפרשת דרכים [דרוש א' וב'], ואפ"ה נתברך בכל אף שלא היה מצווה ועושה, וה"נ בזה אף שאינו מקיים המצוה בשלמותה מ"מ נותנת לו אחרית ותקוה ודו"ק.

ובפרט להמבואר בקו"א הנ"ל בארוכה דלימוד התורה וידיעת התורה הם שני מצוות עיי"ש, ובפ"ב ה"י שנכון הדבר ע"ד הקבלה לקבוע לימודו וכו' ללמוד פעם אחת כסדר כל התלמוד בבלי וירושלמי וכו' כדי שיוכל לגמור כל התורה שבע"פ כולה פעם אחד בחייו לקיים מצות שמר תשמרון את כל המצוה וכו', ואף שישכח הכל הרי לעת"ל יזכירוהו כל לימודו ששכח מחמת אנוס וכו' עיי"ש. ולענ"ד י"ל מקור למ"ש מהמקובלים [שער המצוות ריש פרשת ואתחנן], מדברי חז"ל סופ"ב דב"מ על עמי הארץ, שמא תאמר פסק סברם ובטל סיכויים ת"ל ונראה בשמחתכם וכו' עיי"ש, היינו שכיון שלמדו ואמרו את הדברים ישמחו לעת"ל בפקודי ה' משמחי לב, שאז יזכו להבין ולזכור. ואפשר שגם אוכל משכרה בעוה"ז, דכיון שעכ"פ מקיים מצות לימוד התורה אגוני מגני ואצולי מצלי, ונותנת לו אחרית ותקוה ומתפרנס בזכותה.

וא"כ במי שאינו יכול לזכור, דמבואר בשו"ע הרב שרשאי לעשות מלאכתו קבע כנ"ל, ראוי שיעשה כדברי ר' נהוראי. ועיין מ"ש בחתם סופר פרק לולב הגזול דף ל"ז ע"א [נבד"ה דומה לכושין], שאנו סומכין על ר' נהוראי עיי"ש. ויקבע מלאכתו ואומנותו בלימוד התורה ואף שאינו זוכר היטב וכנ"ל ודו"ק.

אמרות נכוחות

שתי מצוות נפרדות: לימוד התורה וידעת התורה

"לא ימוש ספר התורה הזה מפיק והגית בו יומם ולילה" – כך הצטוו יהושע, וכך שגור על פי כולנו. **בגמרא** (מנחות צט:) הוכיח ר' יוחנן משיטת רבי יוסי, הסובר לגבי לחם הפנים שאף שנאמר "לחם פנים לפני תמיד", די בכך שיהיה לחם בשחרית ובערבית – שאפילו לא שנה אדם אלא פרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית, קיים מצות 'לא ימוש ספר התורה הזה מפיק'.

והנה, בגמרא בנדרים (ח.) נאמר שיכול אדם לפטור את עצמו בקריאת שמע שחרית וערבית מחובת לימוד התורה, וכתב הר"ן, שמה שנאמר שנפטור בכך הוא לאו דוקא, שהרי חייב אדם ללמוד תמיד יום ולילה כפי כוחו, שהרי אמרה הגמרא (קידושין ל.): "ושננתם – שיהו דברי תורה מחודדין בפיק, שאם ישאלך אדם – אל תגמגם ותאמר לו". ולכאורה נסתרים דבריו מדברי הגמרא במנחות, שם התבאר שיוצא ידי חובה בקריאת שמע שחרית וערבית? וכתב הגר"א מוילנא (בביאורו לזורה דעה, תחילת הלכות תלמוד תורה), שהגמרא במנחות נאמרה בשיטת רבי יוסי לגבי לחם הפנים, אולם אין הלכה כמותו.

ביאור אחר אמר לי הגאון רבי דוד כהן שליט"א, ראש ישיבת "חברון":

כתב הגאון רבי ישראל סלנטר, בספרו "אור ישראל", שבמצות תלמוד תורה יש שני דינים: דין לימוד התורה, הנלמד מן הפסוק שלפנינו: "לא ימוש ספר התורה הזה מפיק", ודין ידיעת התורה, הנלמד מן הפסוק "ושננתם לבניך", ואם כן נוכל לומר שמה שהתבאר בגמרא במנחות שדי בפרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית – זה רק כלפי מצות לימוד התורה הנלמדת מן הפסוק "לא ימוש", אבל כלפי מצות ידיעת התורה – אין פטור כלל וחייב ללמוד כל הזמן, כי התורה ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים. **לפי** זה, בדקדוק הקשה הר"ן בנדרים דוקא מן הפסוק "ושננתם", שממנו נלמדת מצות ידיעת התורה, ולענין מצוה זו לא תועיל קריאת שמע שחרית וערבית!

לפי זה יתבאר ענין נוסף:

בסוגיית הגמרא במנחות הובא בסמיכות: "שאל בן דמה בן אחותו של ר' ישמעאל את ר' ישמעאל: כגון אני שלמדתי כל התורה כולה, מהו ללמוד חכמת יונית? קרא עליו המקרא הזה: "לא ימוש ספר התורה הזה מפיק והגית בו יומם ולילה", צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמוד בה חכמת יונית". **לא** בכדי שאל בן דמה את שאלתו רק לאחר שהקדים לומר שלמד את כל התורה, כי אילו לא למד – ודאי שאסור לו ללמוד חכמת יונית, וזאת מכח מצות ידיעת התורה, ורק לאחר שהקדים כי למד את כל התורה, היה מקום להסתפק האם גם מצות לימוד התורה צריך ללמוד יום ולילה ממש, או שמא די בקריאת שמע שחרית וערבית? והשיב לו כפי שנפסק להלכה, שאין יוצאים ידי חובה בקריאת שמע שחרית וערבית – גם במצות לימוד התורה!

מפי בעל הדברים שליט"א

גם אם אינך מבין...

כתב רבי משה חיים לוצאטו – הרמח"ל, בספרו "דרך עץ חיים":

נאמר בפסוק "והגית בו יומם ולילה" – לא 'והבנת', משמע: אם תבין – תבין, ואם לא – שכר הלימוד בידך, והראיה – מספר הזוהר, שאף אדם שאינו מבין – הלשון עצמו מסוגל לנשמה!

(והנה, ידוע יסודו של הגאון רבי ישראל סלנטר, בספרו "אור ישראל", שבמצות תלמוד תורה יש שני דינים: דין לימוד התורה, הנלמד מן הפסוק שלפנינו: "לא ימוש ספר התורה הזה מפיק", ודין ידיעת התורה, הנלמד מן הפסוק "ושננתם לבניך". לאור זאת נראה לומר שדברי הרמח"ל מתייחסים רק לענין

מצות לימוד התורה, שבה מועיל גם כאשר אינו מבין, אבל לגבי מצות ידיעת התורה לכאורה מוכרח להבין, שאם לא כן אין זו ידיעה – הערת הגאון רבי דוד כהן שליט"א, ראש ישיבת "חברון".

"דרך עץ חיים", עמוד קמט

מאחר והחיוב הוא "יוםם ולילה" – לא שייכת בלימוד התורה ברכה לאחריה

הפסוק "והגית בו יומם ולילה", שבו הוגדר חיוב לימוד התורה כחיוב שאינו מוגבל בזמן, אלא הוא "יוםם ולילה", משמש את הגאון רבי מרדכי יפה, בעל ה"לבושים", בבואו ליישב את תמיהתו: מדוע אין מברכים בלימוד התורה גם ברכה שלאחריה, כפי שתיקנו לברך בעת שעולים לתורה? וכך ביאורו:

כאשר אדם עולה לתורה, שייכת ברכה שלפניה וברכה שלאחריה, כמו בכל ברכת הנהנין שמברך לפני ההנאה ולאחריה, אבל הברכה שמברך אדם על מה שחייב ללמוד ולעסוק בתורה, הלא חיוב זה מוטל עליו בכל עת, כמאמר הפסוק שלפנינו "והגית בו יומם ולילה", ולא שייך לומר שיברך לאחריה, שהרי אין בכל היום ובכל הלילה זמן שאפשר לומר עליו שהוא "לאחריה" לענין לימוד התורה! והוא מוסיף, שנראה לו שזה הטעם למנהגינו שאנו מברכים בכל בוקר שתי ברכות על התורה – כדי שתהיה אחת מהן נחשבת כברכה אחרונה על הלימוד שלמד אתמול, שהרי לא יכול היה לברך ברכה זו כשהלך לישון, שהרי חייב להגות בתורה אפילו במיטתו, עד שישתקע בשינה, ואם כן אין לו זמן אחר לברכה זו, אלא בבוקר – כאשר מתעורר משנתו. והברכה השניה, היא "ברכה ראשונה" על הלימוד של היום החדש. ואף שלפי זה היה מן הראוי להקדים את ברכת "אשר בחר בנו" לפני "לעסוק בדברי תורה", שהרי "לעסוק" משמע להבא, והיה לנו להקדים את "אשר בחר בנו" והיא תהיה הברכה על לימודו אתמול ו"לעסוק" על מה שילמד היום? מכל מקום, הואיל ולגבי קריאת התורה תקנה לברכה ראשונה, על כן גם לענין לימוד התורה היא הברכה הראשונה.

ועוד, שלשון "והערב נא" מתאים יותר ללימוד שכבר למד, שאנו מתפללים שיערב בפינו כל מה שלמדנו אתמול, ולא תשכח מאיתנו נעימות טעמה, אף על פי שנלמד היום יותר ויהיו בפינו טעמים אחרים, אנו מתפללים שלא ידחה טעם מה שנלמד היום את טעם מה שלמדנו אתמול, אלא יישארו ערבים בפינו כל אחד מן הטעמים. **אולם בהגהות ר' יוסף הלבן על ה"לבוש"**, הוא עומד ותמה על חידושו זה: איך יתכן לומר שאחת משתי ברכות התורה היא ברכה אחרונה על הלימוד של יום האתמול, וכי ראוי להפסיק בין המעשה לברכה? וכל שכן בהפסק של שינת קבע על מיטתו ובלילה, שהוא קבע יותר משל יום, ואפילו בדיעבד לא מצינו שיוכל אדם לברך היום על מעשה שעשה אתמול, ואין זה גרוע מאכילה, שלאחר שנתעכל במעיו – אפילו באותו יום אין לברך עליו?

וה"לבוש" משיב לו: תמיהני עליך מאוד, וכי זה נקרא "הפסק לכתחילה", והלא מאחר שהדין הוא שחייב אדם להגות בתורה אפילו במיטתו עד שישתקע בשינה, אם כן הפסק השינה אינו אלא אונס, והרי זה כמו בדיעבד ולא לכתחילה, וצריך לברך מיד כשיפסק האונס!

ועל מה שדימה השואל דין זה לדין ברכה אחרונה של אכילה אחר שנתעכל במעיו, משיב הלבוש ואומר כי אין שני הדינים דומים זה לזה כלל, כי באכילה, לאחר שנתעכל אין דבר בעולם מאותה אכילה, לא הוא ולא הרגש הטעם שנהנה ממנו, אבל לגבי לימוד התורה, איזה "נתעכל" יש, וכי האדם שוכח בשינה את מה שלמד אתמול בלילה? הלא האדם זוכר את מה שלמד, ולכן הרי זה כלא נתעכל – כל זמן שזוכר את לימודו, ועל כך נאמר בתהילים: "ותורתך בתוה מעי".

ו' יוסף הלבן עצמו ביאר באופן אחר מדוע תיקנו חז"ל שתי ברכות על התורה: האחת היא ברכת המצוה והאחת היא ברכת הנהנין, כמו שמברכים שתי ברכות על אכילת מצות מצוה אפילו אין לו אלא כזית, וכן באכילת הפסח ושאר קרבנות, לפי שהנאת הגוף שיש בו מצות עשה – מברכים עליה גם ברכת המצוה וגם ברכת הנהנין.

אולם הלבוש דוחה ביאור זה, שכן אילו כדבריו, היה לחז"ל לתקן שתי ברכות ראשונות בכל פעם קודם שיתחיל ללמוד, אלא – כותב הלבוש – נראה לי שחז"ל סברו שאין הנאת מצוה זו דומה לשאר מצוות שנהנים מהן, כגון מצה ופסח ושאר זבחים, כי במצוות ההן ההנאה והמצוה שני עניינים הם, ההנאה – מה שנהנה גופו מאכילה זו אפילו לא היה בה מצוה, והמצוה – מה שאוכל מצה ולא חמץ ושאוכלו לשם מצה, וכן בקרבן, אבל בלימוד התורה ההנאה והמצוה דבר אחד הם, כי מצות הלימוד היא שיידע מה שילמד, וההנאה הוא גם כן כשיודע מה שלמד, ואם כן הכל ענין אחד הוא, ולכן לא תיקנו עליה בשום פעם אלא ברכה אחת – ברכת המצוה שהיא-היא ברכת הנהנין, כי תלמוד תורה שונה בענין זה מכל שאר המצוות! (ועיין שם שהאריכו בענין זה).

"לבוש התכלת" - הלכות ברכות מ, ו

המלחמה כנגד עקירת התורה תביא להבנתה כראוי

חז"ל אמרו [תמורה יד, ב] "מוטב תיעקר תורה ואל תשתכח תורה מישראל", והקשה הגאון רבי מרדכי מן זצ"ל באחד משיחותיו, מדוע עדיפה עקירת התורה על שכחתה, הרי אם שכח מה שכבר למד יכול הוא בשנית ליזכר ולשוב לאותם דברי תורה והבנה בהם, אולם אם התורה תיעקר ממנו, אזי הדבר יהיה קבע ולא תינתן לו האפשרות להבין ולעמול בה בתורה כלל.

וביאר, שכל נסיון מצד עוכרי ישראל להפר את התורה ולעקרה מהעם, מעורר בטיבו את הצד שכנגד להשיב מלחמה שערה, ולמול מפירי התורה קמים מצילים להחזיקה, והערובה הקיימת בידינו שאותם מצילים, כשכל מטרתם היא לשם שמים חזקה על מעשיהם שלא ישוּבו ריקם, וה' יהא בעזרם, אולם השכחה אינה נתפסת אצל האדם כעקירה ח"ו, אלא כמשהו הנתון בכוחותיו ויכולותיו, ואינו רואה בכך דבר חמור שיש להילחם ולנצחו.

זו עצת היצר הרע שנותן בו באדם את הדרך לכל ישקיע כל עיתותיו להבנת התורה בכל פרטיה ודקדוקיה, שכן אם עמל הוא להבינה כיאות, ולאחר מכן שכח זאת, תולה הוא בכח זכרונו החלש, ואינו מתפתה לעמול שוב ושוב להגיע לתוצאת הבנה מושלמת, וכך גורע מעצמו היכולת להבין היטב דברות התורה באשר הם. לו ידע האדם שכל שכחה כמות כעקירת דבר מן התורה ח"ו, הרי היה עמל שוב ושוב לכל יגיע למצב זה שתשכח ממנו תורה, וכל עמל ויגיעה לכך היו ערובה בידינו לכל ישתכח ממנו דבר, ויוכל בכך להבין היטב את התורה בכל פרטיה ודקדוקיה.

ידוע המעשה שאירע פעם שהמלכות ברוסיה ביקשה לגזור על רבני ישראל שילמדו את השפה הרוסית. בין גדולי ישראל שהתנגדו לרעיון היה הגאון רבי חיים מבריסק, אשר לחם כנגדו בכל התוקף. חששו היה כי רב שיחל ללמדו רוסית, אף כי מתוך הכרח גרידא, יגרר ללימודים כאלה יתר על המדה, ויעזוב את משימתו העיקרית - שקידת התורה.

ברברים שנשא אז, באסיפת רבנים שנתכנסה בענין, העיר כי הנה התורה מאריכה לספר על רעות רבות וצרות שימצאונו בעתיד, ודוקא באותה עת קשה, כותבת התורה, שתקוים ההבטחה "כי לא תשכח מפי זרעו". אך יצאו הדברים מפיו, וקפץ אי מי מהנוכחים ואמר, הא לנו ראייה כי לימוד רוסית אינו יכול לסכן את עתיד התורה, שהרי מובטחים אנו כי לא תשכח.

אז הכה רבי חיים על השולחן בחזקה, ואמר, לא כך הם הדברים, שכן ההבטחה "כי לא תשכח מפי זרעו", אינה מחייבת אצל מי היא תשמר. אפשר ויתכן שאם התורה לא תישמר בשלמותה אצל הרבנים, היא תלך לה אל החייטים והסנדלרים! - רצה לומר, אבל הרבנים עצמם, מה יהא עליהם אם לא ישקיעו כל עיתותיהם ללימוד התורה בתכלית טהרתה להבינה בשלימות.